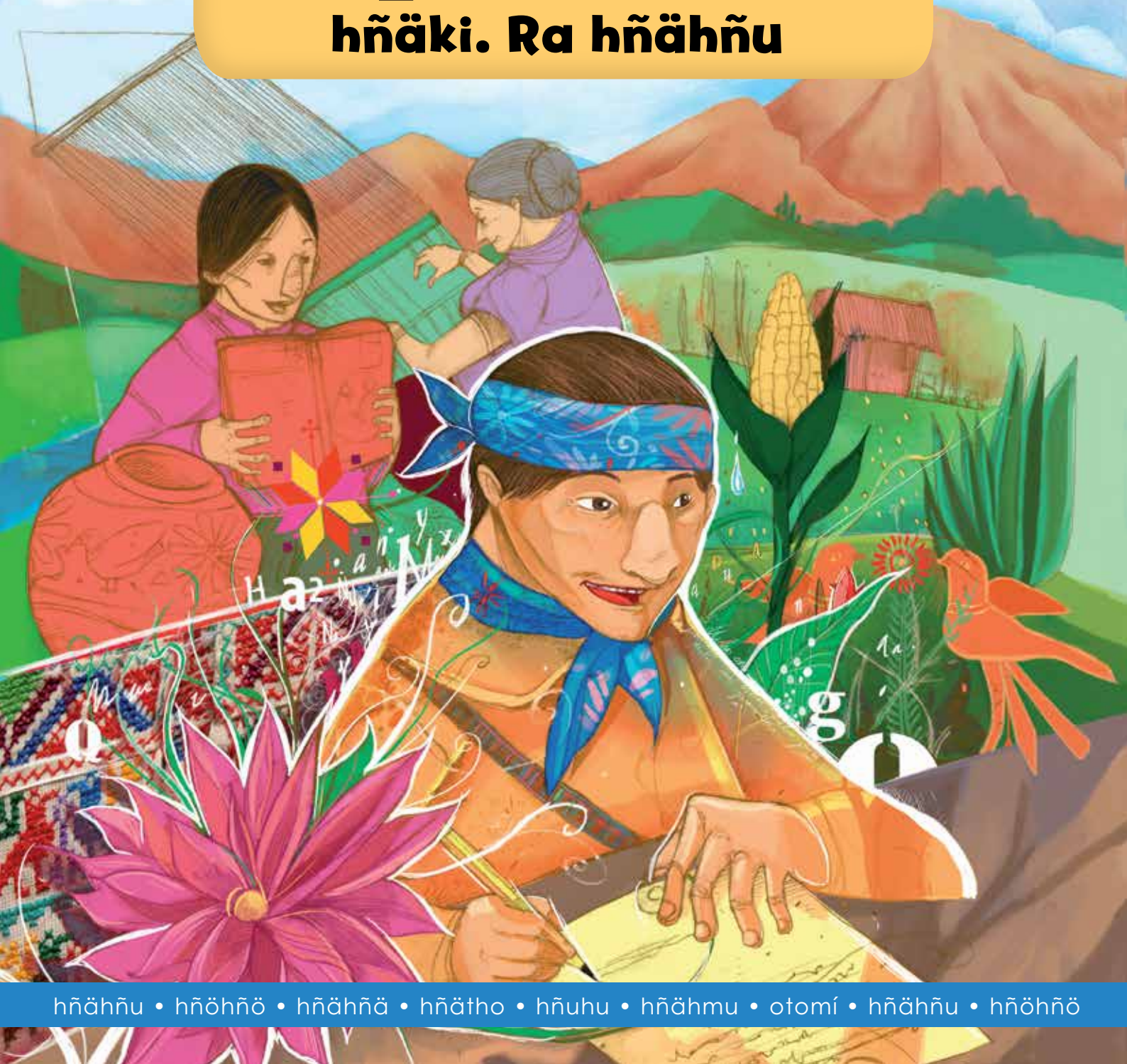

Leo y escribo en mi lengua. Hñähñu

Di nxadi ne di huts'i ma
hñäki. Ra hñähñu

Mi nombre es: _____

Vivo en: _____

MEVYT
Modelo
Educación
para la Vida
y el Trabajo

Créditos a la presente edición

Coordinación académica

Sara Elena Mendoza Ortega
Elisa Vivas Zúñiga

Compilación y traducción de textos a la lengua hñähñu

Gumecindo Ortiz Pérez
Victorino Vicente Gómez Barranco
Jovita Silverio Romero
Emigdio Cruz Marcos

Asesoría académica

Guillermina Duarte Hernández

Revisión técnica

Maribel Eloisa Hidalgo Morales

Revisión y corrección de la escritura hñähñu

Ewald F. Hekkings Sloff
José Alejandro Ángeles González
Evaristo Bernabé Chávez

Coordinación gráfica y cuidado de la edición

Greta Sánchez Muñoz
Adriana Barraza Hernández

Seguimiento al diseño

Ricardo Figueroa Cisneros
Jorge Alberto Nava Rodríguez

Seguimiento editorial

María del Carmen Cano Aguilar

Supervisión editorial

Marlik Mariaud Ricárdez

Revisión editorial

Marisol Ruiz Monter
Laura Sainz Olivares

Diseño

Adriana Peña Cervantes

Diagramación

Jesús García Morales

Diseño de portada

Guadalupe Pacheco Marcos

Ilustración de portada

Carlos Vélez Aguilera

Leo y escribo en mi lengua. Hñähñu. MIBES 3. Libro de lecturas. D. R. 2010 ©Instituto Nacional para la Educación de los Adultos, INEA. Francisco Márquez 160, Col. Condesa, México, D.F., C.P. 06140.
1ª reimpresión 2012.

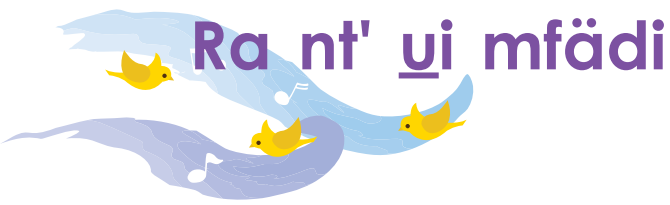
Esta obra es propiedad intelectual de sus autores, y los derechos de publicación han sido legalmente transferidos al INEA. Prohibida su reproducción parcial o total por cualquier medio, sin autorización escrita de su legítimo titular de derechos.

ISBN *Modelo Educación para la Vida y el Trabajo*. Obra completa: 970-23-0274-9

ISBN *MEVyT Indígena Bilingüe con Español como Segunda Lengua*: 970-23-0500-4

ISBN *Leo y escribo en mi lengua.* Hñähñu. MIBES 3. Libro de lecturas: 978-607-9033-90-3

Impreso en México

Ra xihē'mi

Ra nt'udi.....	5
Nuga dra hñähñu	6
Di ne gä nthäti	9
Ra jä'i bi ñai n'a ra mi'ño	10
Ya njät'i ra dethä.....	12
Ma jodri.....	15
Ra hñähñu	16
Maha manhuifi.....	18
Ra ma'yo.....	20
Ra ts'unt'ū ha ra 'batha.....	23
Zi tehñä	24
Rá t'ot'e ya noya 'bēfi	26
Yä mboza	28
Ra kaa.....	30
Rä nthäka uēnda	32
Ra nthoka uēnda	34
Ra ts'o bātsi	36
Rá t'ek'ei ya hñähñu	40
Ra thuhu ya me'manda hanja da thuti ga hñähñu	42

Ya xamxudi	44
Ra'bede ra nxuni	46
Ra 'yo ne ra miño	48
M'ede ra miño ne ra jua.....	50
Gotho o xaytho ma ra ñatho	52
N'a t'u bokue.....	54
Bötsanga	57
Yü ts'intsu ndo n'a ñ'ö hñini.....	60
Maja manhuifi	62
Ra'yo thuhu ra moxtezuma xocayotzin	64
Chala nfini hñähñu.....	66
Ko dñi gi hutsi	67
Abu gi ma	68
Abu gi ma mexe	69
Ma zi b'ida.....	70
Bi ma mande	72
Yä nkabohoi.....	73
Ra tsinxudi.....	74
Nugo di petsi n'a k'angi nthähi.....	76
Xömhö gi pädi.....	77
Donza	79

Ra nt'udi

Nuna mfist'ofu ga ntheti xa thoki pa ge'e, go gehna petsi ndunthi ya ntheti n'e ya k'oi pa dä max'a'i gi pädi ra ntheti ga hñähñu n'e ga hñämfo.

Nuna nthoka hem'i, huxkua ja ya b'ede mi hma ma m'et'o: ya hma, ya thuhu, ya nt'ägi thuhu, ya hoga hmä n'e ma 'ra ya t'ofu. Go gehya xa thoni n'e xa tsudi nu ha ra hyodi Njunthe, Maxei n'e M'onda.

Ndunthi ya he'mi bi ts'udi ngu nu'ä mängä ya ñähñu, 'ne nu'u xa hyoki ma'ra yä jä'i.

Nu ya ntheti jawa go ge'ä mi mänga ma xitahu mäya'bu, ha bi zogagihu ngu 'na ra hoga t'ot'e.

Ge njani stä pädihi, hanja di b'uhu ha ra ximhai, njab u ngu ra nzääi, yä mfädi nu'u ma hñäkihi mi ja, ngu ya ndäpo; ya mboza; ya 'bemda; ya njät'i; ya hñuni; ya nt'ägi thuhu; ya 'bot'i; ya hee n'e ma'ra ya hoga 'mui. Ko ngehna xa t'ot'e 'na ra ts'edi maxoge gathu ya ñahñu.

Hänge ra payabye tetho nu ma nzäihu, nu ya t'ofu hanja gra ñähu ge'ä mahyoni ko ma 'ra ya ñähñu bi b'ui ha ma'ra ya hai. Go ngehna stä handihe ge ja 'na ra noya ra 'na'ño stä ot'ehe 'na ra nkohi hanja da t'ot'i ma ñähñuhu.

Hange ma hyoni, ge nuna mfist'ofu ga ntheti ge pe'tsi: ya ntheti habu huts'i ra 'na'ño ya hmä ga yoho ya hñaki habu da max'a'i gi pädi hanja mi mbeni ya ñähñu mi 'bui ma nteb'u ha 'nehe ra ñämfo di benihe ge ma gi pädihi. Hange nuna b'efi xa thoki, ma gi pädi hanja gi hñeti nuya mfädi ha hingi ma gi mpunfri.

Nuga dra hñähñu

Nzäntho di odehu ge ndunthi ya jä'i xikagih u otomi; nehe 'bui ndunthi mar'a ya jä'i xä honi habu di 'ñehe ra noya Otomi: Bi mäa na ra mboho ge ra noya Otomí di bonga de otomitl, rá noya ya ndezna, ha ne da 'ñena: to'o jo ya ts'ints'u. Ma na ra bamhya, ha ra 'befi bi hoki ha ra nguu ts'utbi faste ya ñähñu nuua 'Monda, ena ge nuna noya Otomi di bonga ha ra noya Otomitl, ena ge nuna noya ena: ra 'binzu'mi di nhyats'i. Mar'a ya xahnate mengu nuni Thegndo, ha ra he'mi pa da ponga ra nzadi, ena ge nuna noya Otomi di bonga ha ra noya Otón, nehe nuna noya ya meti ya ndezna, nuna noya di bonga ha ra thuuhu n'a ra jä'i mra ntsutbi, mrä mhuu ya ñähñu mante'bu; bi 'bu ma'ra ya jä'i ya ndezna, ha ena ge nuna noya Otomi di 'ñehe ra noya Otomitl ge ge'a ra thuuhu 'ra ya sefi.

Ko nuya noya sta ot'ihu ga mbenihu ge nuna noya Otomi, bi bonga ha ra hñäki mar'a ya jä'i hingra ñähñu'u, nuna noya Otomi hingo ma metihu hange ra nge'a ga pädihu ge nu ma boxita mi 'bui manteb'u, ge ge'u bi bädi bi honi n'a ra thuuhu pa gathogihu, hange ra nge'a nugagihu dra nahñuhu nge'a di pädih u ra hñähñu.

Ra husfist'ofu: Gilberto Claro Moreno

Di ne gä nthäti

Ko 'ña Äjuä
di ne ga nthäti
ay, ay, ay, ay.

Ha hindi tsudi n'a ra hmäte
dä thogi nu'a dä thogi
ay, ay, ay, ay.

Ko n'a ra nxutsi
ko n'a ra t'ixke
nugi gä nthäti.

Ma drä guni
ma drä mamhe
ma di n'a ra 'men'anjua.

Nu'a go di ne gä nthäti
ts_untho, Ts_untho
histande.

Ra thoni t'ofu: Gilberto Claro Moreno

Ra jä'i bi ñai n'a ra mi'ño

'Na ra pa na ra jä'i bi ña_i na ra mi'ño
ha ra mbonthe

- ǵHabu gri ma zi mi'ño?
- Gra ma ha ra dänga nguü ri ngehni.
- ǵTe ma gi pefini?
- Ma ga tsi na ra zi deti, nu'i hingi 'raki.
- ǵXi nu'ä da 'ra'i?
- Da tsiga'ä, bi thege.
- ǵXi nu'ä da 'ra'i?
- ǵXi ya ndo'yo?
- Da ägi'ä,
- ǵXi nu'ä ra xifi?
- Da ini ha ra hyadi
- Nubye gi tsi na ra ntiki zäi.

Bi 'ñena ra mi'ño; o gi ena njabu
Nzantho di 'bui ma haiga di honi ma hñuni
Ha ri ngu'ñoge.

Anónimo.
"El señor y el coyote" en
Libro de Literatura en Lengua Hñähñu, Hidalgo
Comisión Nacional de Libros de Texto Gratuitos, p.116.
Ra thoni t'ofó: Victorino Gómez Barranco,

Ya njät'i ra dethä

Mää ya jä'i mi 'bui mante'bu, xa thogi ndunthi ya jeya, ge nuua ha ra ximhai ne nuni mahets'i mi 'bui n'a ra nsunda mi pa mahet'si n'e mi handa ya jä'i mi 'bui nuua ha ra ximhai; mi 'buhui mahyegi ko ya ja'i, nuna mäkä nsunda mi umba ra hñuni ga'tho ya jä'i, mi umbabi ya huä n'e ra zi mäka dethä. Nuna mäka nsunda mi petsa ma na ra hoga nt`ot`e, nu'bu mi nxaha mi nhuat'i pa pa da 'yot'i ha njabu mi ponga ndunthi ya hua. Mi ja na ra hoga 'mui, ga'tho maxoge mi ntsits'i xa ñho, himi ja ra ndumui.

Nu'a ra mäka nsunda Äjuä mi ñumbabi ya dethä, ne ya huä pa dä tsi gatho ya jä'i; Nu mante'bu t'ena ge Äjuä mi zi na ra tsat'yo, pe ya tsat'yo mi 'bui manteb'u mi pädi da ñä ngu ya jä'i, hange ra nge'ä ya jä'i mi ñäui ko ya tsat'yo. 'Naki ra pa ngu nzäntho di pädihu bi nja na ra nts'omfeni; N'aki na ra jä'i, bi ot'a sehe n'a ra nt'ani ha bi 'ñena: ǂNde xi'ä Ajää habu bi ha jatho ya huä hyastho? Epubye nu'ä ra jä'i ena: ǂpe ma ga ambabi nu'a ra zi tsat'yo di zi!, hange ra nge'a n'a ra pa bi tom'i ra tsat'yo da gäi nuni mahets'i pa bi ambabi: nu'i gi 'buhui Äjuää xikagi habu bi ha ya huä di tsihe, —Nu ra tsat'yo hinte

bi xipabi, nge'a ra tsat'yo mi pädi ge nubu
dä mää, Ajuää da nkue ha dä nja ya
ndumui dä hakuäbi rá hñä, —Hinda za da
ñäui ko ya jä'i; nu'a ra nda jä'i hyastho mi
ambabi ra zi tsat'yo ge habu Äjuää mi ha ya
huä, ha njabu 'naki bi bonga ha ra ne ha bi
xipabi habu mi hä yä huä.

Njabu bi nja ya thogi, ra jä'i bi bädi bi 'yonga
nu'a ra noya'ä pa bi bädi gatho ya jä'i mi
'bui ha ya hnini, ge nu'u yä huä mi hämpabi
hyastho himi häi ja rä dätthe hinxä ñho,
hange ra nge'a nu'u yä jä'i himbi ne bi hñäni
nu'a ra mfäts'i mi umbabi'u Äjuää; ko nge'a
bi nkue ha bi unga n'a ra mpet'ye pa bi xipa
ra tsat'yo, nu'i ma gi ngone, hange ra nge'a
ya tsat'yo hingi tsa dä ñä, ha nua'ihu jä'ihu,
—Bi 'ñena: hinganehu nu ra mfats'i ndi uni,
nubye ma gi hohñu ya huä ha ra dätthe ha
ra mäka dethä ma dä 'medi.

Ha njabu bi mudu ra ndum ui, bi mudu bi du
ndunthi ya jä'i, mant'a bi 'ñäni pa bi däm'a
hongä nu'a ra enxe huei pa bi apabi ra
mfaste, pe nuna enxe, bi apabi ra mfast'e ra
pubo pa da nhyats'i da honi habu xa tude
ra t'oho pa njabu ya hu ei da za dä fots'e
yä medo bi ja ha ra t'oho habu xa nt'agi ra
dethä. 'Bestho ra zi enxe huey bi fote ndunthi
ya hu ei ha 'bestho bi xots'e ya medo. Ngu xi

bi dägi ra t'ohö bi bonga
ndunthi ya dethä, ha bi
bonga ndunthi yä njät'i, bi
bonga ya dethä ga mboi,
ga bindo thenga dethä,
k'ast'a dethä, nehe ya t'axi.
T'ena ge bi zät'i njabu, nge'a
ko ra huei bi nambabi nu'a
ra zi enxe, hange nubyä ja
ya dethä ndunthi gä njät'i.
Ga'tho nu'u ya thogi xa nja
nubyä ra paya, ya jä'i pe'tsi
dä hongä ya huä, ha pa dä
nja ra dethä, n'e dä xofo, gi
huahni ge get'a ma gi huahni
ge ge'a dä nja ra nsofo, hinda
hñäki ra njät'i. T'ena ge njabu
ya jä'i bi hñambabi ra zi mäkä
dethä mrä meti Äjuää.

Anónimo.
Ra thoni t'ofu: Gilberto Claro Moreno

Ma jodri

Zi doni Sanjua
de gä zi paha
di tutaua.

Zi doni Sanjua
nu ma zi thuuhu
dä hokaga.

Zi doni Sanjua
nu ri zi nfont'i
xa mahotho.

Zi doni Sanjua
nu ri zi nyuni
xa 'bu di ho.

Emba ra dudri
honga ya donza
ha ra mbonthi.

Ya k'ast'a domdo
Ya t'axa dudu
pa ma jodri.

Nu ma jodri
ne 'ra ya domdo
gi haxkagi.

Ja mä poxhai
de nu ma ots
ha gepu ga pädi
gä makägiga.

Da tsotande
gi nxunga ri da
gri hongagi.

Ha pokta ra xudi
xi gri zoni gri zoni
te gri zondui.

N'a ri zi gida
de ri zi da
da zoskagi.

A pungi 'betki
Äjuä di api
Oge 'bestho
gi pumfrigi.

Ra husfist'ofu: Eduardo
Camargo Hernández

Ra thoni t'ofu: Gilberto
Claro Moreno

Ra hñähñu

'Nitho ga nangiga,
ga ohna ma de, ga be'ña Äjuää,
ga no'tse mahets'i, ya tso di handi.

Ga ju ma xoni ne ga ma ra t'afi
ga pengi, ga xoka ma 'yo
ga masega ga mfa'yo nsokse
ma tsa t'yo bi dendgi.

Ya bi zi ndee, ya bi zi ndee,
pa ga ma ra 'ba'yo
ya bi zi ndee, ya bi zi ndee,
pa ga su ma 'yo.

Di hñähñu ne di hñämfo
dra Menga Bot 'ahí, Ntsotk'ani
ma hnini K'agndoni di 'buiga.

Anónimo.
Libro de Literatura en lengua hñähñu,
Hidalgo, Comisión Nacional de
Libros de Texto Gratuitos, p. 89.
Ra thoni t'ofo: Gumecindo Ortiz Pérez

Maha manhuifi

Ma xi ga ntuhu pa gi 'yode n'a ma thogi Bi
gopu ma 'behña nu ma bät*si* hinte bi bäd*i*
n'a ra zi kompa xi ra k'uamba xi da kamfri
maha nhuifi xa gi ndähä ndunthi, ndunthi.

'Naki ra pa ma stä jät'i ja ra dät*he*
hñupa da 'yohe ma stä tu ndut*he* ra thuhu
ndunthi ya nthont'i bi 'raki nu ya zuhyodi
ngu bi fobtsat'yo ha xi nong*i* hinte di thäd*i*.

Nu ya ndä 'behña nu manhuifi
xi xa ndä nyeg*i* ha pet*sa* ra ts'o nhñeni
nuua ra 'Batha nu ma Bot'äh*i*
xi xa nda 'ñentho xa ts'anganza.

Yo njey*a* da ma ua da dixkä numa ndondo
ua ma zi xed*i* ha ma ngu bi zoh*o* ra nzengua
nu ma dät*su* da tsud*i* bi 'ñu ma'naki
nuna zi 'uene ma da hñäxä'i ge ri met*i*.

Dri tsi ma ndondo hinda zu xanhño ma ndo'mi
pe mahuifi hinga ma ga yopa pengi
xi drä nämfri ngetho bi bong*a* ma ndäni
nu ya ndä ndäni ga boi ga ndä ndämfri.

Ra husfist'of*o*: Eduardo Camargo Hernández

Ra ma'yo

Mi nt'ode ha ra mbonhi n'a ra ma'yo mi zoni
ngetho bi 'be ya 'yo, mi nt'ode ha ra mbonhi n'a
ra ma'yo mi zoni ngetho bi 'be ya 'yo.

Bi 'bedi ngetho bi ñäui n'a ra metsi.
Bi 'bedi ngetho bi ñäui n'a ra metsi.

Bi zombabi ra nana n'e bi umba 'ra ya mpa'mi
nu ra metsi bi má. Bi zombabi rá nana
n'e bi umba 'ra ya mpa'mi nu ra metsi bi ma.

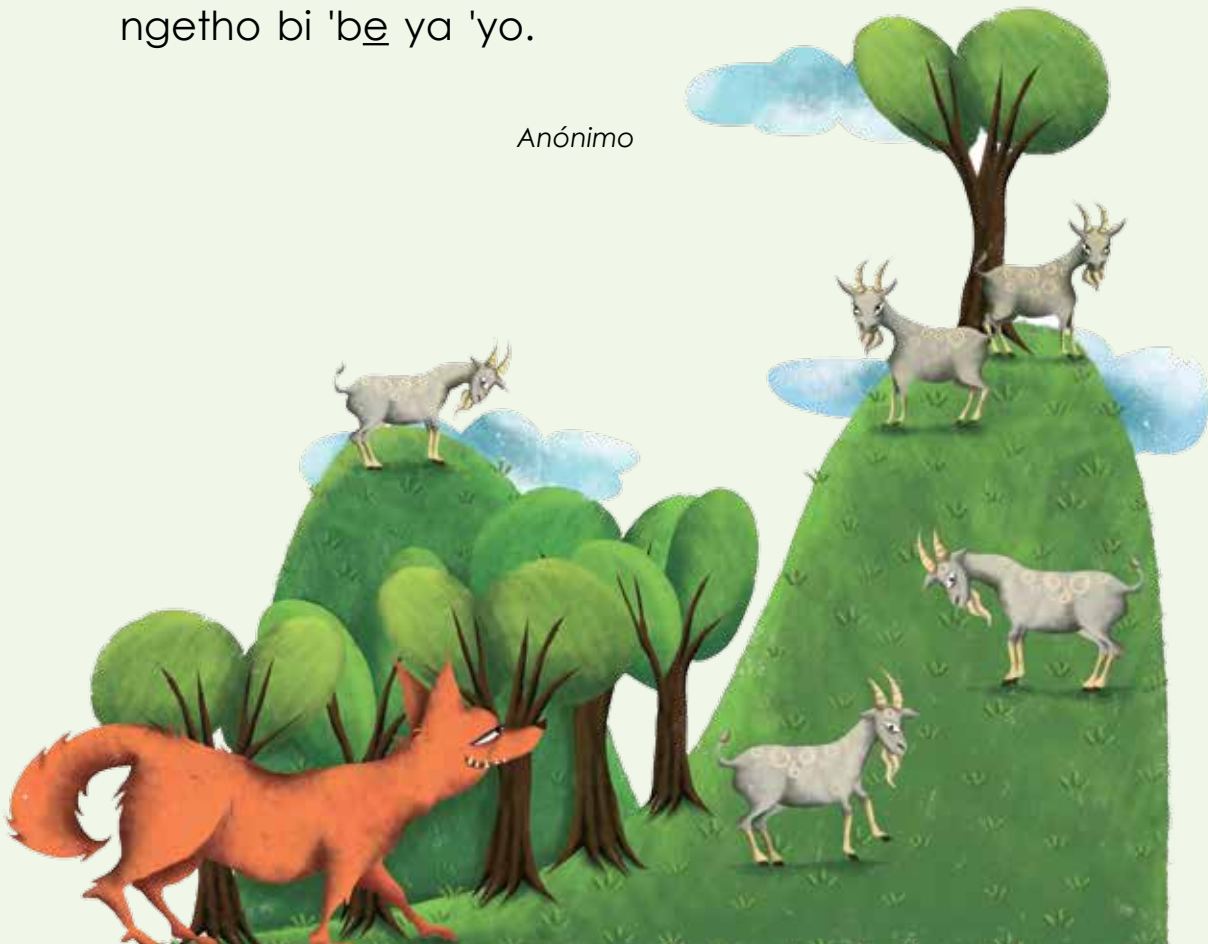
Bi johya ngetho bi ma ha hinte bi sipi.
Bi johya ngetho bi ma ha hinte bi sipi.

N'a ra domitsu bi nhyats'i bi nhñätsua
n'a ra he'mibi mentua ra metsi.
N'a ra domitsu bi nhyats'i bi nhñätsua n'a ra
he'mi bi mentua ra metsi.

Ha ra he'mi embabi ge nts'edi mädi.
Ha ra he'mi embabi ge nts'edi mädi.

Mi nt'ode ha ra mbonthi n'a ra ma'yo mi zoni
ngetho bi 'be ya 'yo.
mi nt'ode ha ra mbonthi n'a ra ma'yo mi zoni
ngetho bi 'be ya 'yo.

Anónimo

Ra ts'unt'u ha ra 'batha

Ma 'befi nzantho xa hñei,
nuga di hoki ko ra hoyha,
nuga dra memapa,
nzäntho di johya hindi hñeni.

Nuga dra hyoya bätsi
di mpefi ga'tho ra pa,
di umbabi ra 'befi ma huahi,
ko ra hohya ne ra hmäte.

Ndunthi ya 'miki dri juxkagi,
nzunga yoho xudi,
nge'tho xa 'medi na ra deti,
ha pe'tsi ma ga honi.

Di 'ratsi ha ra mbonthi,
ha ndunthi ya 'bini
na ko ra hyats'i ra zänä,
ge'ä di ñot'i ngu ra hyadi.

Josefina Trejo Simón. "El Joven en el Monte" en
Libro de Literatura en Lengua Hñähñu, Hidalgo,
Comisión Nacional de Libros de Texto Gratuitos.
Ra thoni t'ofa: Victorino Gómez Barranco.

Zi tehñä

Zi hoga ts'ints'u gi 'yobu ha ra mbonthe
Ha ra zi 'bast'ä , ha ra zi t'ähi
Ha n'a ra zi zakthuhni.

Di handi gi nsani
Di ode ri thuhu
Te be'ä gi ne
Te be'ä gi ja
Te be'ä gi mää.

Hange ra zi hoyha nu ri thuhu
Hange ra ndumui gi ntsau.

Ntuhu ga'tho ri ts'edi,
ida ntode ri hohya!,
ida nt'ode ri thuhu!

Njabu ya me hai da 'yode
Njabu ya me hai da bäd*i*
Ge nu'i gi thogi ra ñho
Ge nu'i gi madi ra hoga 'mui.

Erasto Corona Salvador. "Zi tehñä" en,
Libro de Literatura en Lengua Hñähñu, Hidalgo,
Comisión Nacional de Libros de Texto Gratuitos p. 52.
Ra thoni t'oyo: Victorino Gómez Barranco.

Rá t'ot'e ya noya 'b_{efi}

Ma gä nxadih_u ge ja 'ra ya noya di embabih_u: ya thuuhu. Ja mar'a ya noya mää te p_{efi} ya thuuhu, nuya ma gä embabih_u ya noya 'b_{efi}, nge'a mää te p_{efi} ya noya thuuhu.

Nub'u gä mähñu to'o di mpefi, ma gä tsuhu ge pētsi da boni n'a ra thuuhu, ngu: Juan, José, Anastasio, Eduardo, Guadalupe, Doni, Mahets'i, Ana, María, ne da bonga mar'a ya thuuhu; ra 'banjua, ra menja, ra ts'int's'u, ra 'nondo, ra k'eña, ra haho, ra ŋni ne ma'ra.

Ma ga mähñu te pēfi nuya thuuhu:
Te pēfi ra Pedro nubyē: Ra Pedro di ñuni.

Te bi ŋt'a ra Pedro mandee: Ra Pedro bi ñuni.

Te ma dä ŋt'e ra Pedro: Ra Pedro ma dä ñuni.

Nuya noya ge ge'u ga embabihu noya 'bēfi: di ñuni, bi ñuni, ma dä ñuni.

Ra husfist'ofa: Gilberto Claro Moreno

Yä mboza

Ma Gä pädih gatho nu'a mahyoni ha ya mboza, nu'bu di otho ya mboza hinda dä za dä nja ra te, hinda za dä 'mui : ya ja'i, ya mbon'i, ne ya zu'ue, hange ma hyoni ga suh ya mboza n'e ya ndäpo.

Ma ga pädiu ge ya mboza ge ge'u 'rakagiu ra ndähi
 pa da nja ma teu, ra te ya zu'ue, n'e rá te yä mbo'ni,
 hange nub'u hinga mfau gä suu ya mboza dä nja ra
 ndumui, dä du ra te ra ximhai. Nub'u dä thege ra ndähi
 dä k'ugi ma teu.

Hange mahyoni da nja ra hmunts'i pa da nja ra nkohi,
 hanja ma gä suu ya mboza, ha njabu ga 'buu te ra
 'ñentho gä 'buu ko ra mäkä ndähi.

Di fädi ge habu ja yä mboza ja ndunthi yä t'uki ne ya
 dänga ndäpo, 'bu yä zu'ue, yä mbon'i, 'nehe di nt'ode
 yá thuhu ya ts'ints'u, ya gints'io nehe ga handiu xa di
 nhyats'i yä tum.

Ko rá hotho yä mboza fädi ge jatho ya jä'i di petsä rá
 t'ek'ei ra ximhai.

Ra thoni t'ofu: Gilberto Claro Moreno

Ra kaa

N'a ra pa bi 'medi ra dehe gatho ha
ra B'atha ra Bot'ahí. Xi xmra hñei
dra tsudi to'o da zudi ra dehe, ra
kaa mi tuthe, xi mi ñhyoni ra kaa pa da
tsudi n'a tuki ra zi dehe, ha njabu n'a pa
bi tsudi n'a zi tuki ra dehe, mi po ja

n'a ra xito pe mra zi ts'ut'i ra y'uga, ha himi tsudi ra ndoy'one ra kaa, ha himi tsa da tsi ra dehe. Nu'a bi y'ot'e ra kaa bi munts'i ndunthi ya zi t'udo pa bi ent'a mbo ha ra xito, njabu ya zi do bi gäi ha ra ua ra xito, ha njabu ra dehe bi k'onts'a ha ra 'yuga ra xito. Njabu ra kaa bi za bi ntsithe ha himbi du.

Ra husfist'ofa: Gilberto Claro Moreno

Rä nthäka uenda

Na Guadalupe mi pädi dä su ya mbon'i, mi petsä rá ngun'yo, mi pe'tsa nehe n'a ra ngubts'udi, ha mi petsä nehe n'a ra ngu'ni habu mi kot'i ndunthi ya oni, ya menja (tamfo boxi) n'e ya zi t'un'i, nuya oni hyastho mi hui, mi juts'a ndenthebe (50) ya mädö denda kut'a ya pa.

Nzäntho ya nonxi mi pa ha ra tai ya mädö mi munts'i.

Ena ge bi munts'i ndenthebe ya mädö 50 mi 'bui n'a ra duki bi papabi n'ate ma r'ato ya don'i 26.

Hangu ya mädö bi bongi: n'ate ma goho (24).

Nu'a 'nate ma goho (24) bi bongi.

Ma n'a ra duki bi
papabi 'ret'a ma kut'a. (15)

ǂHangu ya mädö himbi pa?
Bi bongi guto. (9)

Ndenthebe ya mädö bi pa, bi bongi guto.

Ra husfist'ofö: Gilberto Claro Moreno

Ra nthoka uenda

N'aki ra Pedro bi hyandi ndunthi ya ts'ints'u xi ntsedi mra hotho, epubye, bi ñ'embabi ra Jose, ġnde habu ma da mayu?, nugagi sta handa hñu ya hmunts'i ga ts'ints'u xa thogi: rá mudi bi thogi 'ret'a (10), epubye da handa bi thogi 'ret'a ma goho (14), ha ma ngätsi dä handa 'nate ma hñu ya ts'ints'u bi thogi, (23). Nubye ga ot'a ma uendahu, ġhangu ya ts'ints'u xa thogi?

Ra mudi bi thogi: 10

Epubye bi thogi: 14

Ha ma ngätsi bi thogi:..... 23

ġHangu ya ts'ints'u bi thogi: 47 ra Pedro bi 'ñemba ra José?

Yote ma yoto ts'ints'u.

Epubye ena ra Jose, —ngu ga hoki nuna uenda da za gi hoki ma'ra ya uenda.

Ra husfist'ofu: Gilberto Claro Moreno

Ra ts'o bät*si*

N'a ra pa mi 'bui n'a ra bät*si* xi mra unte mrä ts'o bät*si*, himi otuabi ra dada, ra nana; himrä hoga bät*si*. Nu rá dada, ra nana mi zofo ha himi otuabi; mar'a ya jä'i mi zofo pa dä 'ño ko n'a ra hoga 'ñehe, ngu n'a ra hoga bät*si*. Nuna bät*si* hinto'o mi otuabi, hange gatho ya jä'i xa mi nkue ko nuna bät*si* nge'a to'o mi umbabi ra hoga noya ha honse mi thede.

Naki ra pa bri xipabi: —Nu'bu hingi 'yo manjuantho, hingi ode ya hoga noya si'a'i, ma da zoho ra uxkhua ha ma da xix'a'i; —Nu ra bät*si* honse mi thede, mi ena. —Nu'a gi mññhu hinga huäni, gi ne gi hakagihu habu'a.

Ha njabu bi thogi ya pa bi má ha ra nija ha nu'a xi nzäntho honse mi 'ñeni. Nu'a ra makjä bi nkue ha bi zofo bi xipabi'a ra bät*si* —Ogi 'ñeni nuua mbo ha ra nija, ode nu'a ga'tho di mäa. —Ha nu'a ra bät*si* guu xi mi ot'e, mi thedetho. Nepubyē: ngu bi njaa n'a ra xedi mi ja ra ts'edi, ha ga'tho ya jä'i bi ko'ma ya hmi ko ya 'ye, epubye bi thogi ra xedi, ha ra bät*si* himra hoga jä'i, bi 'meditho; t'ena ge bi zits'i ra ts'ondähi.

Ko nuna thogi ga'tho ya jä'i bi mpidi, nu ra makjä bi zofo, ga'tho ya jä'i —Hingo ra nge'a ge ra bät*si* himrä hoga jä'i, ma ga mfaxu pa ga hoñhu. Bi zabi ya jä'i ha hinto'o bi zudi.

N'a ra zi zuzu mi 'yobu bi 'ñena ogi hohñu nu'a ra batsi,
hinga ma gā tsudihu bi zits'i ra nts'o, nu'ä ma ga o't'ehu
gā apabihu Äjuää gu to ya pa, pa njabu xahma dra
k'oskagihu.

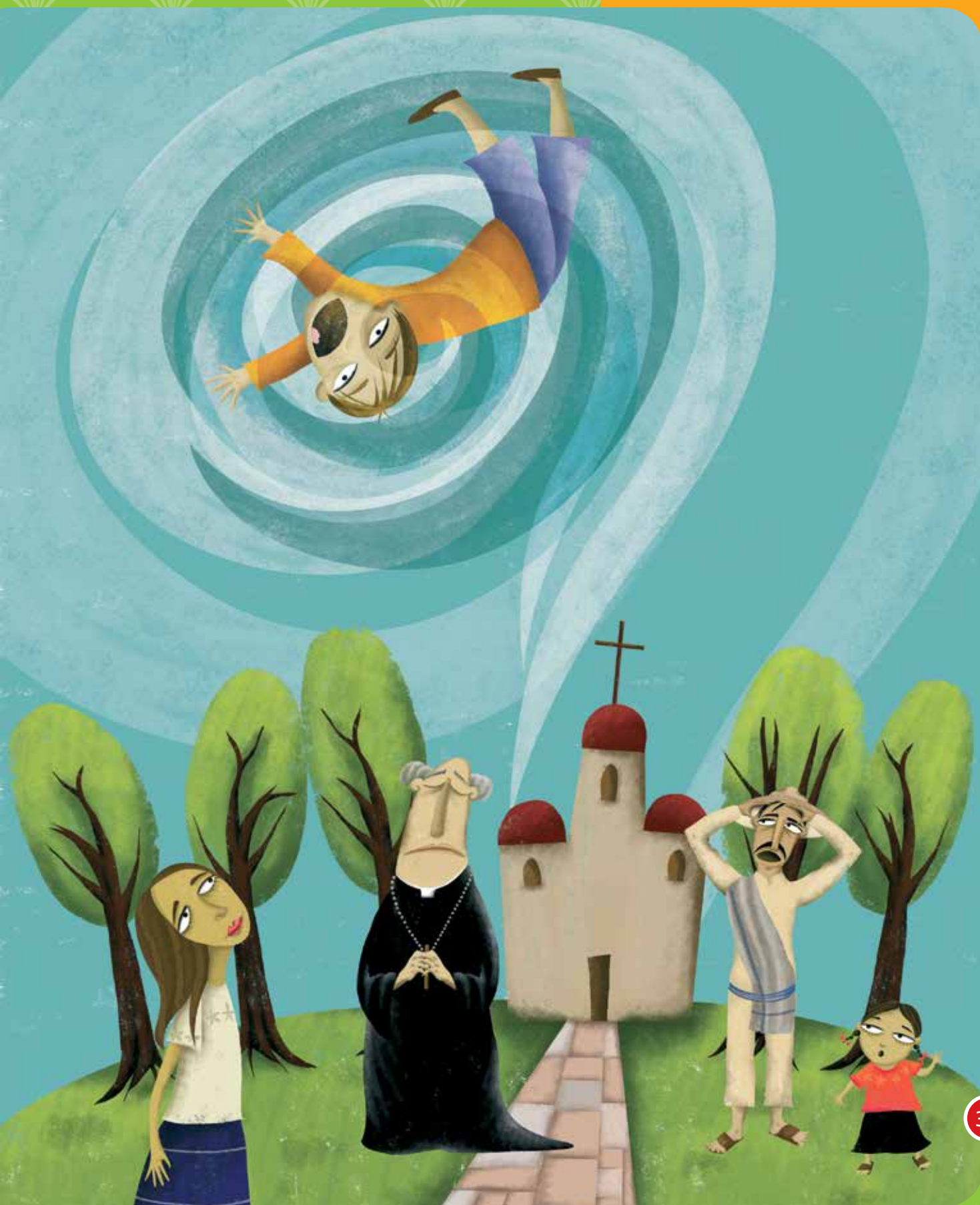

Ha njabu bi nja, hñäto ya pa bi mpefi ya jä'i pe hinte mi handä ya jä'i, himi kamfri ga'tho ya jä'i nu'a bi mäa ra zuzu, hange hinga ga'tho ya jä'i bi munts'i pa dä mfaste. Ha njabu bi zonga ra gufo ma pa, pa da nzot'e ra 'befi xa nkohi pe ko ra nzabi, hinga gatho bi munts'i. Ha njabu bi mudi ra 'befi pa dä t'apä Äjuä xahma da yopa handi nu'a ra bätši bi 'medi.

Mi ja ya nt'adi Äjuä ndunthi ya jä'i himi kamfri nu'a bi mäa ra zuzu. Ha njabu nu'a ra pa bi mudi bi nja n'a ra tsendähi, nu ya jä'i bi go'ma ya da ko ya 'ye, ha ramats'u bi thogi nu'a ra tsendähi, bi unga nguenda ge nu'a ra bätši mi m'edi mi 'bembu madetho, bi johya ya jä'i nge'ä mi handi ge ra bätši bi nuhu. Nu'u ya jä'i mi ambabi ge, ġhabu bi ma?, ġto'o bi zits'i?, ha nu'a ra bätši hinte mi thädi nge'a bi bedi rá mfeni.

Ko nuya thogi, ya dada, ya nana, ya dänga jä'i, ya xita, xipabi ya bätši ge da ode gatho ya hoga noya, ne da nja ra hoga 'ñehe pa ge'u, ha nu'bu hina dä zoho ra uxjua ha dä zits'i.

Ra husfist'ofu: Gilberto Claro Moreno

Rá t'ek'ei ya hñähñu

Ra t'ek'ei ge ri hoga 'ñehe ha ri 'muj. Njabu bi 'ñena ra mäka nzunda Ajuä nu'bu bi umba n'a nxatsi ra hmuthä ha bi 'ñena:

Nuna gatho di 'ra'a'ihu ngu get'ä nu'a gi handihu ha ra mäka ximhai, dä te n'e dä nxändi. Gi su ne gi nxadi gi pädi gi hoki ri hñuni hyastho, ha njabu ri 'ñehe dä nja ri ts'edi ne gi tseti nu'bu dä nja ya ndumui, ogi ntso'mi gi mbeni te ma gi ot'e nu'bu dä nja ya ndumui.

Gi 'yo manjuäntho te ri 'ñehe, gi 'buhu te ra 'ñentho ko ri mik'ehu, hingi petsu ra ndumui o gi behñu ya ts'o thogi, ha ge'u gi hokihu da nja te ra 'ñentho ra t'ek'ei, nge'ä nu'bu da huadi ra ximhai; bi 'ñena ra mäkansundä Äjuä, pe'tsi ga'tho dä thogi, ha nu'a'ihu ma gi 'buhu getu de geki, nge'a gi hohu ra hoga 'muj, ra 'befi pa da nja te ra 'ñentho ra ximhai...

Ra r'a'tsa hñäki: Gilberto Claro Moreno
Ra thoni t'ofu: Gumecindo Ortiz Perez,
Luis Hernández Corona

Ra thuhu ya me'manda hanja da thuti ga hñähñu

Thuhu

Me'manda 'bu dä ts'on'a'i ra tuhni
ñhokihu ra nzafi 'ne ra fani
'ne dä nhuät'i manxotho ximhai
nu sti ntuni ra dängää nzafi.
'ne dä nhuät'i manxotho ximhaai
nu sti ntuni ra dängää nzafi.

I

¡Dähai!, ha ri ña totä ra tunza ha ra nsuunda
gä hme'e'tho ra dä enxe, ha mahets'i ri tsooni
xa nzäantho go ra 'yeee nu Äjuä bi yofo.

'Bu dä zapi ra ñ'ukui Gä nzoho
'bu dä ts'ooni ko ra ua nu ri haai,
beni, ¡mäkä dähai!, maheets'i
n'a ra ñante bi 'ra'i go ri t'u.
n'aa ra ñante bi 'ra'i go ri t'u.

Thuhu II

¡Ntuhni, ntuhni, o gi tsaya to dä nxaste
ha ra dähai to dää ts'omba ya nsunda!
¡Ntuhni, ntuhni! ya dähai ya 'beest'e
ha nu yaaa njuätsa ji dä nthami.

Ntuhni, ntuhni ra mbonhi, ra 'batha
ya dänzaafi xä nts'ootho dä nthoo'u,
ha ya nthädi nzuni yopa nt'oode
nu ya ñahni Gä, ¡hmunts'!i, ¡nt'ot'ase!i
nuu ya ñahni Gä, ¡hmunts'!i, ¡nt'ot'ase!i

Thuhu III

M'et'o, dāhai, ñ'otho ra ñ'āni ri t'ū
'bū dā nt'ee'mi ra 'yūuga dā ndoo'mi
ri dā'batha dā ñ'uuni gā jii'ū,
ha ra jiii dā 'yodi nu ra ua.

'Ne ri nijä, ya dāngu ñānijä
dā yot'ee ko ra nts'ootho ya ntūuni
'ne ya yot'angu di nzāntho di ena:
ha n'a m'o nsute dāhai bi njaua.
haa n'a m'o nsute dāhai bi njaua.

Thuhu IV

¡Dāhai!, ¡dāhai!, ri t'ū ñät'ä'i
gi tsogii ra ñho raa gaxä joots'i,
nu'bū ra 'bist'antuuhni dā nt'ōode
dā ts'on'iii gi ntuhni xä nts'edi.

¡Dä t'ä'ä'i 'bat'ade gā tūnza!
¡N'a ra feenate nsuunda dā t'uump'ū!
¡N'a ra tūngdäpo dā t'a'i gā thähä!
¡N'a ra nt'agi t'umbabi'ū gā nsu!
¡N'aa ra nt'agi t'umbabi'ū gā nsu!

Thuhu

Francisco González Bocanegra. *Himno nacional mexicano*
Academia de la cultura Hñahñu.
Ra thoni t'ofu: Victorino Gómez Barranco
y Gumecindo Ortiz Pérez,

Ya xamxudi

Y'oxubye nuya xamxudi
mi tuti ra nda david
nubyeugi b'ui de ga dängo
da ehe ga ntuhuhe.

Nuhu mik'ei ko ra hmäte
hyandi ge ya bi hyats'i
nu ya ts'ints' u ya xi tuhu.
nu ra zäna ya bi yui.

Ra pa ge nub'u ga b'ui
ya uadri xi bi ndoni
n'e nub'u ge ga nxistehe
bi ntuhu ga'tho ya ts'ints'u.

Nubya ya ma da hyats'i
nu ra xudi bi zukju
nangi mik'ei ge da nangi
hyandi ge ya bi hñuxadi.

Bi nhyats'i goho ya ts'ints'u
ha ga'tho ya dänga hnini
ngetho bi dagi ri pa
ya nzenjua di r'a'ä'ihe.

Nu ga'tho ya tsə mahets'i
ga nehmä yoho ga ra'i
nu n'a pa ga nzenjua'ihe
nu ma n'a ga ñ'edi'ihe.

Xi ts'angänza nuna xudi
da ehe ga zenjua'ihe
ko ra paha n'e ra johya
ra hmäte di b'aha'ihe.

(Rep.)

Nubya ya ma da hyats'i
nu ra xudi bi zükju
nangi mik'ei ge da nangi
hyandi ge ya bi hñuxadi.

Canción Popular: "Las Mañanitas".
Traducción. Leonarda Contreras Cortés,
Francisca Pintado Escalante,
Epifania Baltazar Secundino.

Musicalización y arreglos:
Victorino Vicente Gómez Barranco y
Gumecindo Ortiz Pérez.

Ra'bede ra nxuni

Ya pa bi thogi, ra nxu'ni mi hindi ja ya hnini hobui ya hñähñu. Bi nja'bu bi thogi ma ba mui bi 'möi nu nt'p okuä nu ho bi meni ra donijä ma'met'e ra hnini ñä nho bi ndui bi njuts'i ra mot'i ra ndui nungar nijä. Mi bot'i ra dethä nu'bu 'betho ndi njutsi ra befi. Nuna ra mot'i himbi ne ra nxuni gentho ma ra nts'ixt'i, himi tsudi ya hua pa ndi nzöni. Bi mengi bi hioni ma 'na rayo 'möi ra nxuni ja ra jöi. Bi hiandi gotho goho ya tsät'i ne bi tu ngi ya nzötho hua bi ma ba huts'i ja ya t'ohö ge ntho bi ne nuna ramui ne da njuts'i ra ñogo ra nijä.

Bi njohio mi tungi yá hua ja ra höi ne ya ñaño ge'mbu bi du'mi bi guts'i ra'yo nijä xi nsu, ra nxuni bi nsóni bi ma M'onda, nä'ä mbi zoni bihñu'na ja ra xät'ä, 'mefa ra azteca bi deni ha mi 'bui bi ndui bi njuts'i ya ngú ra M'onda. Ra nxuni bi nsä bi ma, himbi fadi ha gemp'u bi ma: nuya ñaño, nt'okuä, pede ya 'bede keya jeya bi thogi ra bi 'mö ha mui ha 'beni ra nijä nu'bya, ya jäi nt'okuä pede neya jeya bi thogi, bi tho nuna ra nxuni.

Relatos otomíes (nfini hñähñu)
Lenguas de México (15)
CONACULTA
1a. reimpresión 2002, p. 52

Ra 'yo ne ra miño

N'a pa ra miñ'o mi honi te da zi bi dini n'a tsi ndo'yo, bi ñembi:

—Te gi pekua tsi ndo'yo, bi yoni.

—Xatho, nzoya miñ'o, di yo'ua onka ma hmu bi gakuari; ena ya da nt'i'ta ya jingi tsotho ga födi nu nguni; jonge ya hingi moki.

—Hingi petsi ndumui, da ne da madi'i bi hótoö miñ'o, xo ga ma te ga ote'u'i.

Nuna nxu'i gi ma ri ngu, pexo hingi, ähä.

Gi temi tamge'a ga tsen'gö pa gi yede ö xka juki n'a

ñunde. Gi hiot'ö ri jmu. Ñena gi tsagi, gi ma gi hekuari gi tengigi pa ga ra'i a ñunde: gi tispí, gi uni, gi bomipu ha ro ñä a ri hmu ne gi hiandi hago di madi'i.

Bi ja njapu a tsi ndo'yo, a ro pa ba epu bi ntheu'i mnagi a miñ'o.

—¿jamu gi thogi tsi ndo'yo? —bi yoni.

—Nuya ha moki ma ra ngu yu hmu.

Di jamadi'i tsimiñ'o.

—Ndi xi'i hm'ö. Digempu ga nk'ati'u'i.

Lucila Mondragón. et. Al.
Relatos otomíes (nfini hñähnu).
 Lenguas de México (15) CONACULTA
 (Dirección General de Culturas Populares e Indígenas), 2002, p. 107.

M'ede ra miño ne ra jua

Ra miñ'o bi zoo nfe'mi n'a nxui bi
nthe'ui ra jua, bi nseya ne bi ma:
—ǵÖnka gi tuhu ka mhitsu?

Bi dädi nu jua:
—Nugo hanse di tuhu ma thuhu.

Ra miñ'o bi ma:
—Bu gi yóhpi gi tuhu, ga tsä'i.
—ǵTsi megil! —bi ma ra jua— bu gi tsagi
hinga xi'i ha bu bui na bödehti dra zoo
gi tsä.

Ra miño bi ga'mi a ro nfäyo ne bi ma:
—ǵAbu bui nuka dehti?

Ra jua bi zi'ts'i ha bun'andi ne bi udi n'a
bozä efe ne bi ma:
—Nu nu genü ra dehti.

Ra miñ'o bi ñ'entsi a nu za bi dihmi yu
ts'i, ma bi ñunte bi nfäyo i bi ma.
Nu jua bi teni bi tuhu:
le, le, le, no zätzen gu ñoi.
le, le, le, da zä'ni,
le, le, le, no tza yo.

Jam'u bi thogi ra pa, bi yohpi bi
nthe'ui.

Ka pi n'a nxui, nu miño, mbehue
xötite.

Bi thogi, ma nu jua:

—Ga hohki ma ngunde. Nuya ga
tsa'i.

—ǵTsi megj! —ma nu jua.

Bu gi hiogi hindra zoo ga uhti'i ha
bu bui n'año t'axi dehti ge ra zoo
gi tsä.

Ra miño, bi ga'mi, bi ma ra jua:

—¡Habū bui ra n'año dehti?

Ra jua bi zi'tsi a bui n'a t'axi nthahi
ne bi ma:

—Nu nehnu n'año ra dehti.

Ra miñ'o bi ñentsi a nu paxi mi'ni, bi
nfo'tsi mi'ni ne, bi ragi ka ro nfa'yo.
Nu jua bi tuhū.

Le, le, le no tzën gu ñoi,

le, le, le da zä-ni

le, le, le, no tza 'yo.

Pexo nu miñ'o yä hinte bi xifi ra jua.

Miguel León Portilla.
Gran colección de la literatura mexicana,
México, 2a. ed.,

traducción: Jovita Silverio Romero
y Emigdio Cruz Marcos, 1991, pp. 616 y 617.

Gotho o xaytho ma ra ñatho

Ra ñaähki, ge bui n'a oki nupu ha huahi ro thuhu "yu yet'i fani", ge ja bupu gentho'a di mapu ha tula. Ge nupu ha oki, hindi pago pexo gotho yu ja'i ñahki ge nupu, ha oki bui ma ra ngu domi, munts'i k'axti dömi ne zotho do thay.

Da tets'e da yete made mpa, gotho ra nde gotho ra nxui. Bu da zoni da ñut'i nunga bui ra mbo handi a dömi bui da zu rangu mpöhö nua handi ma ra ngu jamu ra ho nu dömi. Fudi da ñuts'i yu ra buxa ndexjo, pahni, gotho tebe mi petsi. Pexo jamu i, hingi tsotho da duts'i gotho, moske da duts'i na roza, buxa nu'a zo pets'i; nubu ya da ñuxi ra buxa ne tebe xhma nduts'i. da uni nxint'i, xo da boni ya higi handi a goxthi, nubu da negi n'a jäitho ne xifi "gi tuts'i gotho o xatho" yu ja'i ningi tsotho da dutsi gotho ge tsu'a, ja'itho bi negi. Fudi da gukä dömi xhma kja, bu xti bö't'i pa da boni, a ja'itho mi xatho. Negi ra goxthi, ma ra ngu ja'i xa ma njapu ma ena ge butho a domi hinto xa guki. Njapu ma'u'a, nugi "hense di xi'ithohu", nunga togo ne da ma ha pädi tebe bui.

Aarón y Octaviano Camacho.
Cuadernos de literatura popular tamaulipeca
México. Instituto Tamaulipeco de Cultura.
Traducción: Emigdio Cruz Marcos y Jovita Silverio Romero
2a. serie Palmillas. p. 47.

N'a t'u bokue

A n'a pa n'a tsi xita, mi k'oni ra t'u, 'bu, xúdi pa d a nzimnxúdi, a bu made ma pa, pa mi ñuni, a 'bu nde, pada nt'oxi. A bi zohu pa bi mfada ra t'u, ngentho nó'ór tsi xita mi ótho nda nuñi. N'a pa nó'ó dóme bi xipi ra 'behña. ¡Xta ñéhé ma dada hingi úmbi te da zi! A bi zohu nó'o tsi dok'ei ngú hay xu'bu ha rangú ra ts'unt'u.

Nsekitho bi ñut'i ra ts'isue mbo no'o ngú a biñógi teme mi jadi pa da ts'i.

A tsi dók'ei bi hnérotho nó'ó bi mēfi ra ts'j e a bi mós tsi xita ¡ts'j e! Núga ya xta ñunga, hindi nehmé móñ'á bi 'böt'ibi mengi m ha xki ñébé.

A mi ma ra tsa ñó'ó donxú bi nthede a bi ma xpts'i ra 'bethi, ¿te gi béni bi ja ya hmé?, ¡xige bi ñhe'mi! A ra ngi'ni bi ndonxi, a ra ju ge bi ngodo.

Nó'ó dóme bi 'yoni ra behña, ¿yo'ahmó bi njabu nó 'ó ma ts'ihu? A mi ñe'embi, mi xañho, a xa mi kuhi. A nixi ge'u bi ñúni nó'ó pa'á.

Ra ñhaxa'a bi zoni no'o moka xita ha ra ngú ra tú, a ge'a bi 'yöni ra dada. ¿Ua éhé mande ga ñuni? A bi dodi tsi xita, ¡himbi tsö do éhe! Bi mo tu dada ua éhé ga nzimnxudihu, bi ñuni gatho ko ehia, mi uadi dók'ei bi m'öi bi ma.

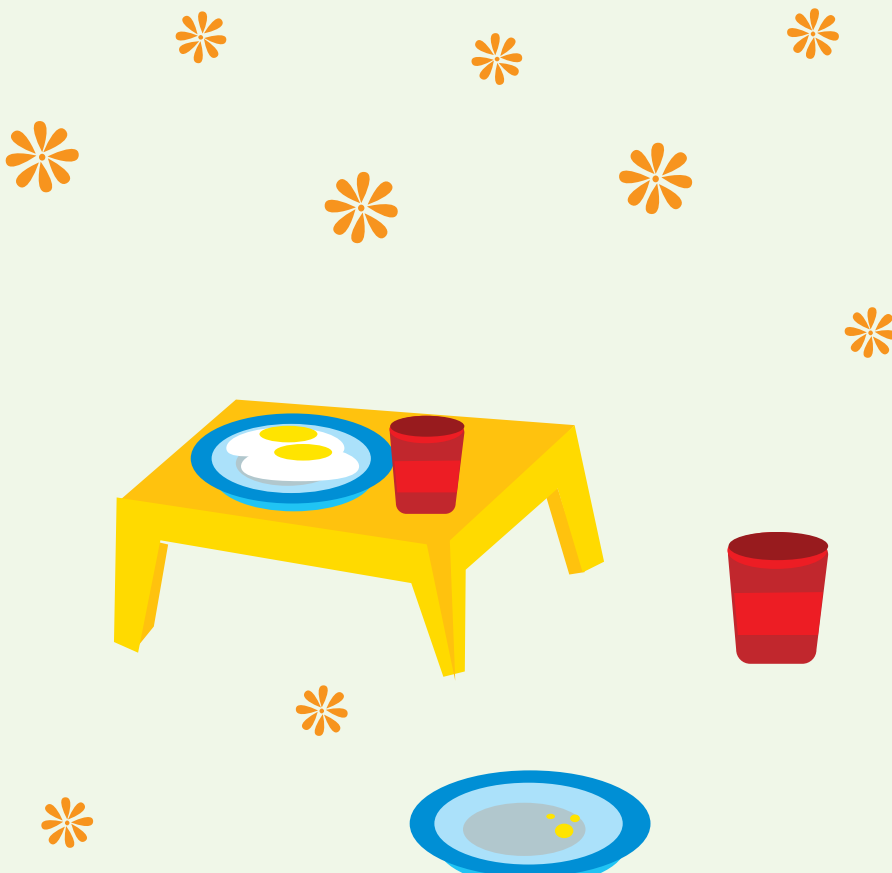
Mi gose nó 'ó nthóti mi mpete, ġyo'a?, bi njabu ma ts'ihu.

A nó'ó dome bi mo i kuege ojó bi raju n'a mfei ngetho da mbeka koma dada.

¡To'o bi tekagi, bijo'igia ndmi tulo himbi ñógagi nó'ó ma ts'ihe!

Bötsiju higa mbo kahú.

María Luisa Trejo
Editorial América, 1998.

Bötsanga

Digempu a mi dähä nu'a Axayakak ra hnini Manzuni ne pira hnini, mi pongi ra hnini Ndongu ne ra hnini Toho Gonti ge ma rango, zedi hoki hago da muji, fotsi ro ñöu'nuu ra pirinda neu ra Tarasco. Xo himbi zu mpa, da met'so te mi honi maske mi zedi, nu'a ñonfini di geña mi ma a go da nja nu'a metsi, Ndongu Bötsanga ngotsi foxte ö Hinto da metsi ntsu yu ra Hñähñu ne ra Matlazinca.

Betho da nhioki, nu'a Axayakak bi zoho ko tzedi nupu ha batha bi iji ja ngu ndähi.

Nu'a tuhni bi fudi mnagi nupu Ndöngu.

Ka ro hmitsu ne ka nthembi. yu me mö'nda ma rangü, pexo yu hñähñu hinbi zu.

Jangu dämixi födi ro joi.

Nehe a dä hñähñu hekuari xo ra batha tuhni, ne joñ'a ra ahte me m'onda. Ja metsi i pädi tuhni janu axayakac, ma ba xaxi xo da dapi tange'a bi ñhandu'i gura Axayakac, ne'a Bötsanga bi nk'atu'i, ko ra kue. Nu'a ahte m'onda bi müdi a ra tuhni, pexo Bötsanga bi gotsbi a ro nfembi ko tzedi, bi dopi, bi mepu ha höi ko na mfembi za bi uakibi ra xinthe a nzoya mengu m'onda.

Nunga ndu'i ne a Bötsanga nda jio a.

Axayakak, nda uni n'a dāta ndumui nda thege.

A ro mede bi thogi di ge'a tuhni. Pexo bi bini ge nda gutho digempu nda hiopu ro ja, ge ne'a Bötsanga mi jopi jä'i a tsi jä.

Jonge bi bedi ro pa, ge mi honi da ma xo hinte nda ja.

N'a pa a ahte minga m'onda ba pengi ko gotho ra jä'i tuhni ra ahte Botsanga himbi metsi tsemi pa da ntso'ui, jange bi ntote a dāhta ahte minga m'onda.

Nu'a ntuhni bi ntote nu'a Axayakak pexo bi gut'i ka ro
madi bi gohi bi nkumi gotho ro nzaki. Bi mengi m'onda,
ta mi nñets'i mi udi a ro jä'i mi tsihi digempu bi yete
na ra ngo ne ko ra 'yese bi gukbi a ro muji digeñ'a
Bötsanga.

Centro Ceremonial Otomí
Tributo de admiración al pueblo otomí
Publicación del gobierno del estado.
Ra thoni t'ofa: Emigdio Cruz Marcos y Jovita Silverio Romero
México, 1980

Yu ts'intsu ndo n'a ñ'ö hñini

Gotho yu bätsi pädi. Ge nu ha zänä bui. Na nzöya ma n'año hnini, himbi bupu ha zänä, n'a pa ninga hogo ñha'ndi.

N'a pa mi bui yoho ñha'ndi'. A n'a di geñu ma hogo nzöya mi madi yu ñojo jamu ra zu'mi. A ma n'a hima razo ne ma ra t'efo.

Ra madi nzöya ma hogo ja'i, bi dini. Na tsi tsintsu xhma u'agi n'a ro hua, hingi hense bi yete ro hu'a nehe bi födi tange'a bi ñho ra zo tange'a bi nsögi mn'agi.

A mi nyothe a tsintsu, nu nzöya bi xot'i a ro mui ra ndehi. Jamadi di geñ'a madi nfädi bi uni, nu tsintsu bi zokibi n'a tsi ndo a ra 'ye a madi nzöya, bi xifi da mot'i. bi yete nkjapu bi hiandi te ma zöthö paxi. Xima ntungi ne chala, mi petsi kuji ji.

Ra mede bi thogi di yu moka ndö bi ro gu a motite ño'u'i. bi ntsomi nuga ga honi te ga petsko xo digenu tsintsu ne bi ma ha toho.

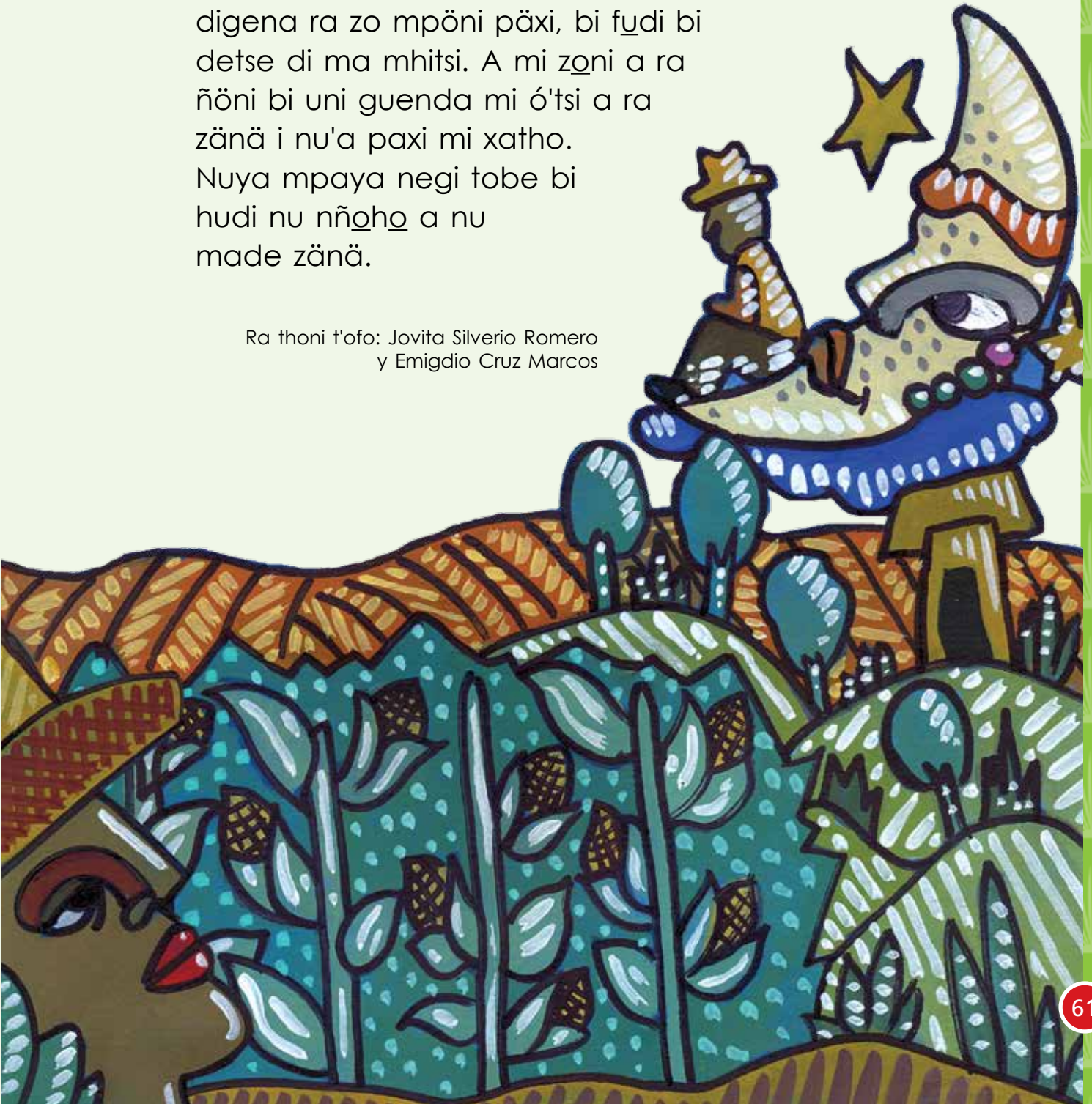
A mi tot'i na tsintsu, a ro nduxte ño'u'i bi u'a kbi n'a ro hua. Digempu bi födi tange'a bi metsi ra nzahki nu'a ra hua.

Kjamu bi thogi a nu ra zo nñhá'ndi, nuna Niza nehe bi t'uni n'a ndo, ne bi t'uni nseki güenda m't'i, nu'a ndo bi ñet'i himbi te jangu n'a paxi ra zo, nu'a paxi bi te

nkhu'antho mhitsi bi te ma ra ngu ya himbi tudi da
hant'o ra dö.

A tsante nñ'o'u'i mi ne tenda metsi
digena ra zo mpöni päxi, bi fudi bi
detse di ma mhitsi. A mi zoni a ra
ñöni bi uni guenda mi ó'tsi a ra
zänä i nu'a paxi mi xatho.
Nuya mpaya negi tobe bi
hudi nu nñoho a nu
made zänä.

Ra thoni t'ofö: Jovita Silverio Romero
y Emigdio Cruz Marcos

Maja manhuifi

Ma xi ga ntuhu pa gi 'yode n'a ma thogi.
Bi gopu ma b'ehña nu ma batsi hinte bi
bädi n'a ra zi kompa xi ra k'uamba xi da
kamfri maha nhuifi xa gi ndaha ndunthi ndunthi.

N'aki ra pa ma stä njat'i ja ra dätthe
hñupa da 'yohe ma stä tuhe ra nduthe
ndunthi ya nthont'i bi 'raki nu ya zudhyodi
ngu bi fobtsat'yo ha xi nongi nge'a hindi thädi.

Nu ya nda b'ehña nu manhuifi
xi xa nda nyegi ha petsa ra ts'o nhñeni,
nuua ra B'atha nu ma Bot'ähí,
xi xa nda 'ñentho xa ts'anganza.

Yonjeya da ma ua da dixka un ma ndondo,
ua ma zi xedi ha ma ngu bi zoho ra nzengua,
nu ma dätsu da tsudi bi 'ñu ma'naki
nuna zi 'uene ma da hñaxa'i ge ri meti.

Dri tsi ma ndondo hinda zu xanhño ma ndo'mi,
pe mahuifi higa ma ga yopa pengi,
xi dra nanmfri ngetho bi bonga ma ndäni
n'u ya nda ndäni de ga boi de ga ndä ndämfri.

Eduardo Camargo Hernández

Ra'yo thuhu a moxtezuma xocayotzin

Tso'ya tsi ndehta.
Hinda nfets'o ri tsi mui,
hie'u ra ndumui,
ya o te gi bini;

Nu'ua ha di buhe a;
ri t'u,
ri madi ahte
ri mi'ni
ra hnini m'onda
dro minguhu'ua.

Bi thogi yu jeya,
nu döye bi thogi;
nu ndöhi bi ho ma ndumiju
bi yot'i u ma gidohu,
bi nñhö ma nzet'ihu,
bi japi bi ma ä ntsu.
N'a ra'yo hiadi,
'yot'i gi ju.

Tso'ya ndehta
da tso'ya ri mui;
da mui ra hnini.
Da mingi da m'ui ra hña.
hinda du ro hmi,
nu mui,
nu madi ahte,
nu yu m'et'o.

Natalio Hernández,
El despertar de nuestras lenguas
Fondo Editorial de Culturas Indígenas
Ra thoni t'ofa: Emigdio Cruz Marcos y
Jovita Silverio Romero, 1a. ed., 2002,
p.107

Chala nfini hñähñu

Hyiadi ko nxuni.
Pongi ri tsi nguu.
Xi'ri tsi gospi.
Da do'mi 'na tsi hi'mu.
Xi zo'ri tsi lengu hyadi.

I thede ya huahi.
Nuya ra'ye xi ma.
K'a'ti ra bätsi nxuni.
I kuti pi e poni.
Ha ra tsi góxthi ra 'bejuni.

Serafín Bermúdez de la Cruz.
Cultura popular y actualidad indígena
Instituto Mexiquense de Cultura
Nueva época, p. 66
Año 6 verano 2000

Ko doni gi hutsi

Ko doni gi hutsi.
Da rahki ma nzahki...
Ko xumi gi hoki.
Nu nzahki nu gi eme...

Thuki a Te ga yote:
juada, ahte,
munts'i ja'i
no'ö ro nja...

Digempu gi ho.
Ra damixi ne ra nxuni
ga buhe ha ra munts'i.
A ri nfits'i he'mi.

Antonio Salgado Herrera.
Flor de leyendas aztecas,
Costa Amic Editoriales 35, p. 36 México,
Ra thoni t'ofu: Emigdio Cruz Marcos
y Jovita Silverio Romero

Abu gi ma

ǵA bu gi ma?
Go ma a töi
ǵTo gi yo'úi?
Di yöse
ǵAnkja gi pädi?
Da yo'úi.

Miguel León Portilla.
*Gran colección de
la literatura mexicana*, 2a. ed. 1991, p. 614.
Traducción: Jovita Silverio Romero
y Emigdio Cruz Marcos

Abu gi ma mexe

ǵA gi ma, mexe?
Go ma nuthopu,
ǵA bu nupu?
Go ma hä n'a bäfi
di tsuntsu.

ǵA bu gi ma, mexe?
Ga ma kaha tsi nthähi.
ǵTe gi japi ka tsi nthähi?,
ga úeti ra pahni
uedi ka yä nxutsi.

ǵTe gi hahpi ka bäfi?
Pa go ja jangu na tsi betse.
ǵTe gi japi ka tsi betse?
Pa da gati ko ro pahni ne
da ra uti ra nxutsi.

Miguel León Portilla
Gran colección de
la literatura mexicana,
2a. ed. 1991, p. 624

Traducción: Jovita Silverio Romero
y Emigdio Cruz Marcos

Ma zi b'ida

Ko ma zi pähä,
ko ma zi pähä,
ma ga fudi ga mpefi,
ga mpefi ga
ga mpefi ga.

Te ra 'ñentho ga mpefi.
Nu'a ri xudi
nu'a ri xudi.

Ma ga pot'a ya dethä
nu ya dethä
nu ya dethä
Ri xudi ga pot'a'ü,
nu ndä mäni
nu ndä mäni.

Ya dethä ga xofoga
ga xofoga
ga xofoga.

Nzäntho, nzäntho ma ga hä
Ko mä b'ida
ga ntuhuga
nu ra zi hyadi
ra zi hyaznä
di sugagi.

Ko mä b'ida
ga ntuhuga
nu ra zi hyadi
ra zi hyazna
di zugagi.

L. M. Gilberto Claro Moreno

Bi ma mande

Bi ma mandé,
hinga honi.
Ga hegi da ma,
ga honi pin'a.

Do imbi mande:
hingi ma.
Hinga ne bo ihi
zai bi ma.

Bi ma mande,
bi zogigi nua;
yä hingo nzoni
maske da ma.
Nugo go zombi
pin'a ro khue.

Miguel León Portilla.
*Gran colección de
la literatura mexicana,*
2a. ed. 1991, p. 613

Traducción: Jovita Silverio Romero
y Emigdio Cruz Marcos

Yä nkabohoi

Abu di ma
ngut'a ne nzobi
ra nkabohoi
ge digengua da ma.

Nihi nugo di bui
A nu jñini xo b'edi
¡Oh! hitsi.
¡Hingi tso go nzöni!

¡Oh!, ha ra hitsi
o k'atiki gi ndumu
gi ntsu hinto da motsi.
Ge bi hanti anja ga ma.

Canción popular
Traducción: Jovita Silverio Romero y
Emigdio Cruz Marcos

Nugua a matiña
da doti ra bäfi
a bu ra zotho
da thogi rango mpa.

Nihi nugo di bui
a nu hñini xo b'edi.
¡Oh!, ja hitsi
hingi tso ga nzöni
nugua a ma tiña,
da doti ro bäfi
a bu ro zotho
da thogi rango mpa.

Ra tsinxudi

Ka zotho bui ra nxudi
da ihi, go zengua'ki.

Da ihihe, gotho da
muntsihe
ko mpöhö go zengua'ki.

Ra mpa go muige
bi mui gotho yä deni
la nu möhi da nxixthe.

Bi tuhu yu tsi anxe.

Ba ihi da nigi.

A nu hiatsi, nu mpa bi
rahk'iju,
nantsi di nxudi
hant'i ge yä, ra zoo mpa
ga tsibeni a ri oi
di ne go nja n'a kjä
xugua,
di ne go nja n'a kja pelo
pa go ma ihi go zengua'ki
ko nu bi'da di n'a hitsi
ya ba ihi da nigi (pira)

tsi tsuntsu gi nantsi bu nxudi
ge tuhu a ro nthandi
tuhu hangu gi tuhu
ma pumbite tsi mui.

Di yä tse di hitsi
go ja, go k'ami yoho
n'a pa go zengua'ki
I ka pin'a xo pa go
hñihte'ui
ya ba ihi da nigi (pira).

Canción popular
Traducción: Jovita Silverio Romero y
Emigdio Cruz Marcos

Nugo di petsi n'a k'angi nthähi

Nugo di petsi n'a k'angi nthähi
gotho ts'uki datu.
Ma me bi dömgigi
nupu ha denda.

Nugo di petsi n'a t'axi döni
gotho bupu n'a toho ne ha bathä
ma tá bi do'ki
a mi pa ha ra bathä.

Ra dehe bi ts'oni
ra döni ne ra nthähi.
Nugo di toki nu döni
nu döni bathä.

José Luis Hidalgo.
Senda Nutesa, 1984,
8a. reimpresión, p. 127.
Traducción:
Emigdio Cruz Marcos
y Jovita Silverio Romero

Xömhö gi pädi

Ma rangu jue
jamu k'antsi do
nunga togi ra hitsi
gotho ga Mpoboju,
ǵte ro bedigo?
(Xi'ye)

N'a huada peṭsi jomi ne ra kjot'l
nunga nxui gi kut'l xo gi tsaya
nunga ka ro pa, gi kut'i ja ro xumí
nunga hinto bui da koti ra goxthi.
ǵTe ro mekigo?
(Ra ngu)

Hinda tsi ja ö domi,
pexo götho mädigi,
nunga da kungi ga njuni,
da jagi ga nxidi ne da gotgi ha doyo,
dra t'axi, mok'angi ne noxa,
pexo ko pöhö gi tsi.
ǵTe ro mekigo?
(Hme)

Nxui ne mpa gi honggi,
xo ga pat'i te gi tsi,
nunga tó da ment'igi da zöt'i,
nunga ja tse gi honggi,
bu nxui gi komgi ko t'axi joi,
bu xudi gi hu'e'ki xo ga pati'ige.
ǵTe ro mekigo?
(Despi)

Ra husfist'ofa: Emigdio Cruz Marcos
y Jovita Silverio Romero

Donza

Di b'ukaùà
di y'ogaùà,
zi mäka nzunda
zi dada Ajua
da maxkagi.

Ga totani
ga totaúa
nu ya zi donza
nu ha ya t'ahí
Dä ndoni'u.

Xta ndoni'u
ga ndudriga
nu ya zi donza
n'a ra zi 'behña
ga pentuabi.

Ga totani
ga toaúa
ha ya zi st
'na ra zi 'behña
ga totuabi.

Ri xudi xo
'ne ndamäni
nuna ma thuhu
ha ra ximhai
da nt'odetho.

Ri xudi xo
'ne ndamani
nuna ma thuhu
ha ra ximhai
da nt'odetho.

Ra husfis'ofó:
L. M. Gilberto Claro Moreno

[illegible]

En este Libro de lecturas se han contemplado textos de diferentes autores y pueblos, obras que permiten desarrollar la habilidad de la lectura en voz alta, la identificación de algunos elementos básicos que dan sentido a nuestra lengua escrita, así como también se consideraron textos recreativos que permitirán poner en juego la imaginación del lector.

Estas obras fueron seleccionadas, pensando en los contenidos y actividades contempladas en el Libro del adulto y la importancia del aprecio que deba tener la palabra escrita.

Ha nuna hḗmi nxādi xa thuts'í ya n'āñ'ó nt'ófo xa thoki ya huxfist'ófo nuni ma r'a ya hnini, habu da za gi xadi ñä nts'edi.

B'ú gi handi xa ñho ya t'ófo ma gi nuu ge pe'tsi ndunthi ya mfädi ge mahyoni, n'ehe ja ma r'a ya nthé'ta nt'ófo ngu ya nbeni nt'eni gi hoki ko ra mfats'í ri mfeni.

Ga'tho nuya hoga nt'ófo xa huahni nge'ä ma da fax'í nubye gi hoki ya b'efi ha ri mfist'ófo däta jä'i, hange mathoni da ja masu ya mfädi pe'tsi ya t'ófo.

